

УДК 347.61.001.11

Т. С. КИРИЧЕНКО,
*доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ УНІВЕРСАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ «СІМ'Я»

Досліджено поняття сім'ї в різних напрямках: соціальному, економічному, правовому, філологічному, релігійному тощо. Проаналізовано точки зору видатних учених у даних галузях. Висунуто припущення про необхідність створення єдиного універсального поняття сім'ї.

КИРИЧЕНКО Т. С. К ВОПРОСУ О НЕОБХОДИМОСТИ В УНИВЕРСАЛЬНОМ ПОНЯТИИ «СЕМЬЯ»

Исследовано понятие семьи в различных направлениях: социальном, экономическом, правовом, филологическом, религиозном и др. Проанализированы точки зрения выдающихся ученых в данных областях. Выдвинуто предположение о необходимости создания единого универсального понятия «семья».

KYRYCHENKO T. ABOUT THE PROBLEM OF THE NECESSITY IN UNIVERSAL NOTION «FAMILY»

The notion family in different directions such as social, economic, legal, philological, religious and others is researched. Point of views of prominent scientists in this spheres are analyzed. Assumptions about the necessity to create a single universal notion «family» are made.

Для кожної дитини світ починається із сім'ї. Для більшості – з реальної, для деяких, на жаль, – з сім'ї як внутрішньої, природної потреби її мати. Функції сім'ї дуже вагомі, і жодне з суспільних утворень не може з нею змагатися. Найважливішою з таких функцій є народження дитини. У радянські часи основним осередком суспільства був колектив, а не сім'я. О. Й. Пергамент писала: «Те, що сім'я не є основним осередком суспільства, не применшує її значення» [1].

Дослідження сім'ї ведеться в багатьох напрямках, і це абсолютно обґрунтовано, тому що сім'я – це дуже складний і багатогранний організм. Кожна із наук, а саме: юриспруденція, філософія, соціологія, релігієзнавство, демографія, педагогіка, психологія, економіка тощо, – відповідно до свого предмета вивчає

специфічні аспекти функціонування й розвитку сім'ї. Це обумовлює актуальність питання про наукове визначення поняття сім'ї, яке могло б бути початковим для всіх галузей науки і в той же час досить повним і точним, таким, що відображає всі істотні ознаки самого соціального явища.

Як вказує З. В. Ромовська, у літературі існує хибна думка, що оскільки окремі галузі законодавства містять свої поняття сім'ї, то єдине універсальне поняття дати неможливо та й не потрібно. При цьому змішувалися нетотожні поняття сім'ї та члена сім'ї [2].

Згідно з тлумачним словником В. І. Даля, «сім'я – сукупність близьких родичів, що живуть разом» [3]. В. В. Лопатін та Л. Е. Лопатіна розглядають сім'ю як групу родичів, що живуть разом (чоловік, дружина, діти);

по-друге, як єдність, об'єднання людей, згуртованих загальними інтересами, по-третє, як групу тварин, що складається з самця, самки, дитинчат [4].

У вітчизняній філософії широко відоме визначення сім'ї, дане К. Марксом і Ф. Енгельсом, у якому підкреслювалося, поперше, первинність суспільних відносин, що виникають у сім'ї, по-друге, їх різноманітність: «Це відносини між чоловіком та дружиною, батьками і дітьми, родиною» [5].

Філософський словник визначає це поняття таким чином: «Сім'я – осередок (мала соціальна група) суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на шлюбі і родинних зв'язках, тобто на багатосторонніх стосунках між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, що живуть разом і ведуть спільне господарство» [6]. Така характеристика підкреслює місце сім'ї у структурі суспільства та визначає її місце.

Сім'я розглядається як система соціально-біологічних, господарсько-економічних, етичних та інших суспільних стосунків, які виникають у зв'язку з народженням і вихованням дитини, веденням спільного господарства. Але, на наш погляд, не зовсім правильно отожднювати сімейні стосунки із суспільними, хоча сім'я і є одним із потужних соціальних інститутів. Більшість родинних стосунків відносно ізольована від суспільства і належить до приватного життя. Дана ситуація обумовлена тим, що головне завдання інституту сім'ї – виховання і розвиток дітей, а це дуже складний і суб'єктивний процес, який у межі суспільного життя часто не вкладається [7].

Визначення сім'ї як особливого системного типу суспільних взаємозв'язків характерна і для вітчизняної соціології: «Сім'я – суспільний механізм відтворення людини, стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, заснована на цих стосунках мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою» [8]. Із вищевказаного визначення випливає, що сім'я ґрунтується на подружніх стосунках, офіційно зареєстрованих в органах РАЦС. З позиції сучасності дану точку зору можна заперечити. Сім'я може ґрунтуватися і на фактичних шлюбних стосунках, у тому числі на стосунках між особами однієї статі. Такі стосунки отримують сьогодні дедалі шир-

ше юридичне визнання в різних країнах. Останніми роками в Європі і США посилюється тенденція до стирання кордону між сім'єю в юридичному і соціологічному сенсі. Право тією або іншою мірою поширює свою дію і на фактичні родинні союзи, надаючи, зокрема, особам, що перебувають у фактичному шлюбі, надається право на складання договорів, що визначають правовий режим їх майна й аліментні зобов'язання.

Отже, найважливішим критерієм для визначення приналежності осіб до однієї сім'ї є фактичні родинні стосунки між ними. Крім того, у родинних стосунках перебувають особи, що проживають разом. Існує чимало сімей, у яких чоловік і дружина живуть окремо [7].

Дослідженням сім'ї активно займаються й демографи. В основі аналізу сім'ї як об'єкта демографічної політики лежить вчення про закономірність розвитку сім'ї як суспільного організму, через який вирішуються питання народжуваності [9].

У статистиці під сім'єю розуміють об'єднану зв'язками спорідненості або свояцтва групу осіб, що мешкають разом і мають спільний бюджет [10]. За цим визначенням, сім'я ґрунтується на спорідненості і свояцтві. Тут звертає на себе увагу насамперед відсутність вказівки на шлюб як на необхідну підставу сім'ї.

Легальне визначення сім'ї, яке б охоплювало дане поняття у різних аспектах, відсутній. Щодо сімейного права, то в юридичній літературі існують різні точки зору. Деякі дослідники вважають, що в правовому визначенні сім'ї немає необхідності, оскільки це поняття соціологічне, а не правове [11]. Інші вважають, що відсутність легального визначення сім'ї є невирішеною проблемою правової науки [12].

Як основні аргументи і ті та інші вчені називають наявність труднощів у правозастосовчій практиці, коли зачіпаються питання сім'ї як цілісного утворення або окремих її суб'єктів, а також те, що відсутність легального визначення сім'ї не дозволяє відмежувати родинні стосунки, що потребують охорони, від тих, які охороняти не потрібно. Ми погоджуємося з такою точкою зору.

Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., називає сім'ю природним та основним осередком суспільства. Таке ж положення

міститься у ст. 23 Міжнародного пакта про громадські та політичні права 1966 р. та у ст. 10 Міжнародного пакта про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [2].

У Преамбулі Конвенції про права дитини 1989 р. сім'ю названо основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання й добробуту всіх її членів і особливо дітей.

Відповідно до Хартії прав сім'ї, сім'я – це щось більше, ніж просто правова, суспільна чи економічна одиниця. Це спільнота любові й солідарності, де зустрічаються різні покоління й допомагають один одному зростати в людській мудрості та узгоджувати індивідуальні права з іншими вимогами суспільного життя.

Сімейний кодекс (далі – СК) України дає законодавче визначення сім'ї. Відповідно до ст. 3 СК сім'ю утворюють особи, які разом проживають, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права та обов'язки. Тобто законодавче тлумачення поняття сім'ї формується через визначення її ознак – триваючий характер стосунків; зв'язок з певними суб'єктами; особистісність; невідчужуваність і непередаваність (ні в порядку правонаступництва, ні за угодою сторін); безвідплатність; імперативність; джерело виникнення – юридичні факти, вказані в законі. Угоди в деяких випадках можуть разом з іншими фактами входити до складного складу юридичних фактів [13].

Родинним стосункам властивий особливий особисто-довірчий елемент, відсутній в інших галузях права, проживання однією сім'єю, наявність взаємних прав та обов'язків.

Беручи до уваги приватний характер родинних стосунків, можна виділити такі ознаки сім'ї: наявність стабільних внутрісімейних зв'язків; просторова близькість; регульованість правовими й релігійними нормами.

За однією із сучасних класифікацій, пропонується розмежувати сфери, у яких реалізується суспільна активність людини, що дозволяє розбити загальну проблему захисту приватності людини на сектори, які потребують окремого законодавчого регулювання. Така класифікація дозволяє зрозуміти комплексність і взаємопов'язаність усіх елементів цього правового поняття. За цим критерієм приватність поділяють на чотири види:

1) інформаційна приватність, якою охоплюються правила стосовно збору і обробки

інформації про людину (персональних даних);

2) тілесна (фізична) приватність, яка стосується захисту фізичної недоторканності людини від примусових процедур, таких, наприклад, як наркологічне тестування;

3) комунікаційна приватність, яка охоплює безпеку й конфіденційність поштових відправлень, телефонних розмов, електронної кореспонденції та інших форм зв'язку;

4) територіальна приватність, яка стосується встановлення правових меж для захисту від втручання в сімейну сферу, інше оточення, скажімо на робочому місці або в транспортному засобі [14].

Таким чином, норм сімейного права стосується тілесна і територіальна приватність.

На доцільність конструювання легального визначення «сім'я» в навчальній літературі вказує А. П. Сергєєв. На його думку закріплення легального визначення сім'ї матиме більше вад, ніж переваг. По-перше, воно неадекватно відображало б таке багатоаспектне соціальне явище, як сім'я; по-друге, виправданими є різні підходи до поняття сім'ї в готельних галузях і правових інститутах залежно від завдань, що стоять перед ними. Тим більше, що сім'я не розглядається законодавством як самостійний суб'єкт права [15].

Ми не поділяємо позицію А. П. Сергєєва, оскільки вивчення інституту сім'ї багатьма галузями науки ще не є приводом змінювати зміст поняття «сім'я» залежно від потреб тієї або іншої галузі дослідження.

Сім'я посідає центральне місце практично в усіх релігійних доктринах. Православна релігія під сім'єю розуміє «якнайглибше духовно-етичне єднання мужа і дружини, союз кохання і взаємної прихильності, що створює з двох істот різної статі ніби дві неподільні частини єдиної сутності [16].

Родина – це первинне людське суспільство. Вона є основою держави, основним його осередком [17]. Разом із тим сім'я є першоосновою морального світу [18].

Необхідно відзначити, що сім'я з точки зору православного християнства ґрунтується виключно на шлюбі – освяченому церквою добровільному союзі [19].

Співжиття чоловіка і жінки без укладення шлюбу вважається гріховним і суворо забороняється. Основними цілями створення сім'ї вважаються: духовне єднання чоловіка та жінки; викорінення розпусти; задоволення фізичного

потягу і дітонародження. Одностатеві браки не визнаються і забороняються.

Чітке визначення сім'ї в мусульманстві відсутнє. Проте аналіз поняття «сім'я» свідчить, що так само, як і в православній релігії, сім'я у мусульман є «подружнім союзом, заснованим виключно на шлюбі» [20]. Інакше кажучи, шлюб – зобов'язання між особами різної статі, складене за правилами шариату і таке, що має на меті подружнє співжиття. Основними цілями створення сім'ї вважається утримання людини від пороків і спокус, задоволення фізичного потягу і дітонародження. Одностатеві шлюби у мусульман заборонені.

Підводячи підсумок вищесказаного, відзначимо, що з точки зору основних релігій, які переважають в Україні й Росії, сім'я – це первинний, найбільш значущий осередок суспільства, який є союзом осіб різної статі, заснованим на шлюбі і має головну мету – дітонародження.

Можна зробити висновок, що з точки зору права, сім'я – це соціальний інститут, що характеризується просторовою близькістю, аттрактивним взаємозв'язком особового характеру між родичами і свояками, врегульований правом і спрямований на здійснення спільної життєдіяльності, а також на виховання і розвиток дітей. З релігійної точки зору сім'я – первинний, найбільш значущий осередок суспільства, який є союзом чоловіка і жінки, заснований на шлюбі і головна мета якого – дітонародження. Таким чином, поняття сім'ї з точки зору права і релігії не збігаються. Православна доктрина визнає сім'єю лише союз чоловіка і жінки, причому заснований виключно на шлюбі; ісламська релігія дотримується тієї ж позиції, проте допускає наявність у чоловіка декількох дружин. З точки зору права під сім'єю можна розуміти союз чоловіка і жінки, як зареєстрований, так і не зареєстрований в органах РАЦС.

Література

1. Пергамент А. И. Развитие советского законодательства о браке и семье / А. И. Пергамент // Развитие законодательства о браке и семье : сборник. – М., 1978.
2. Ромовська З. В. Коментар до статті 3 Сімейного Кодексу України / З. В. Ромовська. – К., 2004.
3. Даль В. Толковый словарь живого великого русского языка : в 4 т. Т. 4. / В. Даль. – М., 1980.
4. Лопатин В. В. Малый толковый словарь русского языка / В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина. – М., 1993.
5. Маркс К. Сочинения. Т. 3. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1980.
6. Философский словарь. – М., 1980.
7. Головкин Р. Б. Правовое и моральное регулирование частной жизни: свойства стороны, охрана и защита / Р. Б. Головкин. – М., 1998.
8. Российская социологическая энциклопедия / [под общ. ред. Г. В. Осипова]. – М., 1998.
9. Дарский Л. Е. Формирование семьи / Л. Е. Дарский. – М., 1972.
10. Бездырев К. Н. Развитие семьи и демографическая политика / К. Н. Бездырев. – М., 1997.
11. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / [отв. ред. И. М. Кузнецова]. – М., 1996.
12. Короткевич Л. П. Необходимо универсальное понятие семьи / Л. П. Короткевич // Правоведение. – 1980. – № 1. – С. 40–44.
13. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. – М., 1971.
14. Privacy and Human Rights: An International Survey of Privacy Laws and Developments. – EPIC, 1998.
15. Гражданское право : учебник / [под ред. А. П. Сергеева, К. Ю. Толстого]. – М., 1998.
16. Григоревский М. Учение святителя Иоанна Златоуста о браке / М. Григоревский. – М., 2000.
17. Шиманский Г. И. Христианская добродетель целомудрия и чистоты / Г. И. Шиманский. – М., 1997.
18. Менстров М. Уроки по христианскому православному нравоведению / М. Менстров. – СПб., 1912.
19. Олесницкий М. Нравственное богословие / М. Олесницкий. – Пг., 1915.
20. Торнау Н. Изложение начал мусульманского законодательства / Н. Торнау. – СПб., 1850.

Надійшла до редколегії 12.04.2010